

Rettstaving?

Rotstaving

Rett staving

Rettstaving

Rotstavinga

Rotstavings

Ignorer alle

Legg til i ordliste

Autokorrektur

Stavekontroll...

Ny kommentar

Stave kontroll? s. 18

SPRÅKNYTT

UTGITT AV SPRÅKRÅDET

43. ÅRGANG 4/2015

- Intervju med Curt Rice, s. 6
- Kunsten å oversette, s. 22
- Kommaets oppstandelse, s. 25
- Språk i urtida, s. 32

Språkrådet

Meir norsk, takk!

I intervjuet i denne utgåva av Språknytt seier rektor ved Høgskolen i Oslo og Akershus, Curt Rice, at meir av undervisninga på masternivå i Noreg bør vera på engelsk. Ei stadig meir internasjonalisert verd gjer at mange tenkjer som han, og stadig fleire norske studentar får undervisning på engelsk.

Språkrådet meiner at me må reflektera over kva me mistar gjennom ei slik utvikling. Sjølv sagt skal Noreg vera med på den internasjonale akademiske arenaen, og engelsk er vår tids lingua franca. Men altfor ofte blir engelsk sett på som ein udelt fordel og norsk som ei udelt ulempe.

For me mistar noko ved å undervisa norske elevar på engelsk. Språknytt har tidlegare intervjuja Jon Vislie, professor i samfunnsøkonomi, som trur at undervisning på engelsk kostar meir enn det smakar: Me gjer oss sjølve dårlegare, seier han. For

undervisninga blir meir einsretta og studentane meir passive når dei ikkje har engelsk som førstespråk. Norske studentar som blir underviste på engelsk, stiller færre spørsmål, sluttar å ta notat og tilpassar seg på andre måtar.

Universiteta og høgskulane har eit lovfesta ansvar for å ta vare på det norske fagspråket. Det er viktig at kunnskapen frå academia kjem norsk arbeidsliv til gode. Og i internasjonaliseringsvinden som blæs, må me ikkje gløyma at norsk framleis er det dominerande språket i arbeidslivet her i landet.

Dersom norsk berre blir språket for kvardagssamtalen, har norsk kultur mista ein viktig berebjelke.

Åse Wetås
direktør i Språkrådet

INNHold 4/2015

AKTUELT

- 6 Intervjuet
- 10 Ny direktør i Språkrådet
- 11 Leve kvensk!
- 12 Skriverevolusjon i skulen
- 14 Språkprisen 2015
- 17 Språkbrukeren

INNSIKT

- 18 Stavekontrollen: ven eller fiende?
- 22 I påvente av Godot
- 25 Kommaet, historien bak
- 28 Fleire språk i skulen
- 30 Persisk palett
- 32 Urspråket vårt

Har du et spørsmål, kan du sende en e-post til sporsmal@sprakradet.no.

Spørsmål: Hvorfor sier man at *saken er biff*?

Svar: Det har antagelig med *bif* å gjøre, en forkortelse av svensk *bifallit*, som betyr 'bifalt, godkjent'. Man sier altså at saken er i orden.

Uttrykket ble kanskje opprinnelig brukt om søknader i det militære. Det dukker opp i norske trykte kilder like etter krigen, og mye tyder på at nordmenn i Sverige fikk det med seg derfra. Uttrykket finnes også i dansk, der det er omtolket til *bøf 'biff'*, mer eller mindre som hos oss.

Spørsmål: Hvor kommer uttrykket *det koster skjorta* fra?

Svar: Å *koste skjorta* kommer fra svensk. Redaktøren for *Skandinavisk ordbok*, Birgitta Lindgren, nevner i en artikkel i *LexicoNordica* (nr. 8) at det finnes tre uttrykk som betyr det samme: Dansk har *koste det hvide ud af øjnene*, svensk *kosta skjortan* og norsk *koste flesk*.

Alle uttrykkene er brukt i norsk i dag. *Koste flesk* er eldst i dialektene. *Koste det hvite ut av øynene* kom tidlig inn i litteraturen og høyere talemål, men ble ikke allment utbredt. *Koste skjorta* har ikke vært allment brukt i norsk i så mange år, men det har nok vært brukt sporadisk langt tilbake. Det engelske uttrykket *cost you the shirt off your back* er nok en påvirkningskilde, for

i litteraturen ser vi tidlig *koste skjorta* i oversettelser fra engelsk.

Ellers var å *spille skjorta* av noen kjent i norsk før å *koste skjorta*. Alle forstår sikkert hva det innebærer å bli skjorteløs. Men hvorfor er det blitt vanligere å snakke om det?

Ettersom flesk (særlig kjøpt i Sverige) er blitt relativt rimeligere for folk flest, er det blitt et svekket symbol på noe kostbart. Samtidig er det blitt mer aktuelt, skremmende eller begge deler å måtte gi fra seg skjorta (som altså er lånt fra svensk). Dette gir særlig god mening hvis skjorta sitter på den som har kjøpt og satt til livs mye billig flesk, men den forklaringen er vel ikke mer verdt enn flesket, i alle fall ikke om vi tar dagens lave klespriser med i regningen.

Foto: Juanmonino / iStockphoto

Spørsmål: Kan ein skriva *app* for *applikasjon* i datasamanheng? Korleis skal ein eventuelt bøya og uttala det?

Svar: Du kan skriva og bøya *app* som eit vanleg hankjønnsord, jamfør til dømes *kopp*:

nynorsk: *ein app – appen – appar – appane*
 bokmål: *en app – appen – apper – appene*

Du kan uttala det som du vil, *æpp* eller *app*. Bruk gjerne a-uttale, så kjem det på line med til dømes /jass/ for *jazz*.

Spørsmål: Er det fortsatt viktig å følge da/når-regelen i dagens samfunn?

Svar: Det er det delte meninger om. Vi anbefaler en å følge da/når-regelen, i alle fall når man skriver i formelle sammenhenger som i avis-innlegg, jobbsøknader, brev osv.

Det er to grunner til dette. Den ene er at da/når-regelen er en del av skrifttradisjonen, som alle bør være med og ta vare på. Den andre er at man risikerer å bli oppfattet som en ukyndig språkbruker hvis man ikke behersker regelen.

Da/når-regelen hører ikke med til rettskrivningen, som sier hvordan ord skal skrives og bøyes, og der myndighetene har fastsatt hva som er korrekt. Den er en av de mange reglene som ikke er innført av noe enkeltinstans (heller ikke Språk-

rådet), men som finnes i samfunnet som en tradisjon eller konvensjon for hva som regnes som korrekt, særlig i skrift.

Man må lære da/når-regelen, enten på skolen eller som voksen, på egen hånd. Den hører til det vi kan kalle normativ grammatikk. Mange grammatikkregler i skriftspråket er slik og bygger ikke nødvendigvis på de reglene vi følger når vi ordlegger oss muntlig.

I dagligtalen er det nok ganske få som følger regelen konsekvent i praksis («den gang da, hver gang når»), og mange følger den heller ikke når de skriver, enten fordi de ikke bryr seg om det, eller fordi de ikke får det til. Men regelen praktiseres av store aviser og forlag, den er omtalt i bøker om hva som er godt språk, og brudd på regelen blir ofte kritisert offentlig.

Spørsmål: Korleis skal *kontre-admiral* uttalast, med trykk på /kon/ eller /tre/?

Svar: *Kontreadmiral* skal uttalast som *viseadmiral*, altså med trykket på fyrste stavinga. Slik er det òg i dansk og svensk.

Å leggja trykket på /tre/ er nok ein nymotens skikk. Kanskje nokon har vilja gje ordet ein fin fransk klang? Men det stemmer slett ikkje med fransk, det språket som ordet kjem ifrå. Der heiter det *contre-amiral*, utan nokon é.

Når et ord er ført opp i denne spalten, betyr det bare at vi har registrert at det er i bruk. Det betyr ikke at Språkrådet går god for ordet. Dersom vi tilrår eller rår fra å bruke et ord, vil vi nevne det uttrykkelig.

Nyord engasjerer i Norden

[...] På kjønnsfronten har vi elles klart å riste av oss dei fleste -inne-orda, som lærarinne, skodespelarinne og kunstnarinne. Vi har nesten kvitta oss med sjukesøster, men helsesøster heng igjen. [...]

Redaksjonen i Det Norske Akademi's Store Ordbok (NAOB) tek imot forslag til nyord, men må legge nokre på vent til dei er tekne i bruk i allmennspråket. Her er nokre av dei kreative nyordsfor-slagane som ikkje kjem seg heilt over terskelen – i denne omgang.

skjermnett = oppslukt av mobilen, nettbrettet e.l., på kostnad av dei ein er saman med. Norsk erstatning for det engelske nyordet *phubbing*, inspirert av *bergnett*.

hjelmhår = slik som håret blir når ein har hatt på seg sykkelhjelme litt for lenge

jobby = jobben som er hobby eller hobbyen som blir som ein jobb. Brukt blant anna av Drillo om jobben hans med fotball.

åreknutepunkt = bebygginga rundt eit kollektivknutepunkt, der bustadprisane gjerne er pressa og det mest er eldre som har råd til å kjøpe og klumpar seg saman

vivaldivêr = når du opplever fire årstider på kort tid, vind, sol, regn og hagl, typisk i Noreg på vårparten

Ordet *helsesøster* er klart kjønnsrelatert, skal tru om det nokon gong blir aktuelt å skrive «helsebror» på vesten?

Foto: Heiko Junge / NTB Scanpix / NPK

løke = legge, hengje lag på lag (som laga i ein løk). «No har eg ikkje fleire kleshengarar, kan du ikkje berre løke jakka di over dei andre jakkene på knaggen?»

tofse = tortillalefse

infantokrati = barnestyre, når dei små er sjefar i heimen. Attkjennande for mor og far når det står på som verst i oppsedinga.

vaskeballmage = det godslege motstykket til vaskebrettmagane på helsestudioa

Nynorsk Pressekontor 12.4.2015

Mer engelsk, takk!

■ ASTRID MARIE GROV

Vi bør undervise mer på engelsk og mindre på norsk i høyere utdanning, mener Curt Rice, nyansatt rektor ved Høgskolen i Oslo og Akershus.

I august forlot Curt Rice jobben som profilert professor i lingvistikk og prorektor ved Universitetet i Tromsø til fordel for rektorstilling ved Høgskolen i Oslo og Akershus. Rice er amerikaner, men snakker flytende norsk etter 22 år i Norge. Og flerspråkligheten er viktig for ham.

– Jeg veksler aktivt mellom å bruke norsk og engelsk i hverdagen og setter stor pris på å kunne gjøre det. Her i Norge kan jeg regne med at folk kan engelsk. Hvis jeg dermed får lyst til å snakke engelsk når jeg for eksempel åpner en konferanse her i Norge, så gjør jeg bare det. Det motsatte går

 CURT RICE

Født i 1962 i Minnesota, USA

Bodd i Norge siden 1993

Professor i generativ lingvistikk

Leder av Senter for fremragende forskning i teoretisk lingvistikk ved Universitetet i Tromsø – Norges arktiske universitet fra 2003 til 2008, prorektor samme sted fra 2008 til 2015

Aktiv samfunnsdebattant innenfor forskning og høyere utdanning, blant annet på sin egen blogg *Science in Balance*

Rektor ved Høgskolen i Oslo og Akershus fra 1. august 2015

naturlig nok ikke når jeg er i USA, og det kan jeg savne. Flerspråklig er et stort gode.

Styrk språkfagene

På universitets- og høgskolenivå svikter studentene språkfagene, også store språk med lang tradisjon i Norge, som fransk og tysk. Det fører til både nedskjæringer og nedlegginger ved flere universiteter og høgskoler. Språkviteren Rice har meninger om hvordan språkfagene kan styrkes.

– Jeg tror den lave rekrutteringen til

språkfagene delvis kunne vært løst ved å lage et mer fleksibelt utdanningsløp. I USA er det for eksempel stort rom for bare å ta en innføring i noen fag for å smake litt på dem, selv om man egentlig studerer noe helt annet. Jeg tror det er veien å gå for å rekruttere studenter til å ta språkfag i Norge også. Bachelor-systemet her er nok litt lite fleksibelt, og på mange studieprogram legges det bare opp til å fordype seg i ett bestemt fagfelt. Det tror jeg går utover språkfagene.

– I dag opplever mange som studerer for eksempel tysk eller fransk, at en lærerkarriere er den eneste muligheten. Men tyskkompetanse i kombinasjon med andre fag er noe arbeidslivet etterspør, og det tror jeg er noe av nøkkelen her. Studentene bør altså få muligheten til å studere språk i kombinasjon med hva det måtte være, enten det er samfunnsfag, medisin eller realfag. Hovedtyngden i språkstudiet bør dermed ligge på grunnleggende kultur- og språkferdigheter. Det vil gjøre studentene attraktive for en arbeidsgiver. Fordypningsemner som historisk språkkunnskap bør også være en del av utdanningsløpet, men mer som noe for spesielt interesserte.

Rice mener at språkmiljøene må ta sin del av skylda for den sviktende rekrutteringen.

– Jeg mener fagene selv har vært for dårlige til å kommunisere hva studentene kan bruke kompetansen til når de er ferdige. Årsaken til det er nok at fagmiljøene har vendt seg for mye mot skoleverket og for lite mot for eksempel industrien, der det er mange arbeids-

«Fagene har vært for dårlige til å kommunisere hva studentene kan bruke kompetansen til når de er ferdige.»

plasser. Når NHO går ut og etterlyser mer tyskkompetanse, bør språkfaget ta det som en direkte invitasjon til å gå i dialog med dem, for å finne ut hva de egentlig er ute etter, og så tilpasse studieløpet til det. Dersom fremmedspråk blir betraktet som noe arbeidslivet har bruk for, vil også prestisjen til fagene øke.

Rice presiserer at nordiskfaget står i en særstilling, og at diskusjonen om innholdet der er en helt annen enn i spørsmålet om fremmedspråkene.

– Innholdet i nordiskfaget bør naturligvis være et helt annet. Det er jo et morsmålsfag, der majoriteten av studentene skal jobbe i skolesektoren. Da må det naturlig nok være andre læringskrav enn de helt grunnleggende

studiet, og særlig på masternivå, ser jeg ingen grunn til at ikke mye av undervisningen bør foregå på engelsk.

– Som jeg har nevnt tidligere, gir ikke det norske utdanningssystemet den jevne student noe særlig rom for å utvikle språkferdighetene i løpet av studiet. Derfor blir det å undervise på engelsk som å slå to fluer i en smekk: Man underviser fagstoff samtidig som man hjelper studentene med å styrke engelskkompetansen. Det ser jeg veldig positivt på, så jeg synes egentlig vi burde tilby flere masterprogrammer på engelsk her på høyskolen enn vi gjør i dag. Det vil styrke både studentenes og lærernes engelskferdigheter, samtidig som det vil gjøre oss mer attraktive for utvekslingsstudenter.

● «Særlig på masternivå bør mye av undervisningen foregå på engelsk.»

ferdighetene, med både historisk og praktisk språkkunnskap som viktige komponenter.

Ønsker engelsken velkommen

Selv om språkfagene sliter i motvind, er bruken av engelsk i academia på fremmarsj. Engelsk fortrenger i stadig større grad norsk som forsknings- og undervisningsspråk på universiteter og høyskoler i Norge. Og Rice ønsker utviklingen velkommen, særlig utover i utdanningsløpet.

– Når man skal formidle komplisert kunnskap for ferske studenter, vil det i mange situasjoner være mest fornuftig å undervise på morsmålet, som naturlig nok er det de kan best. Jeg synes derfor ikke studentene skal møte engelsk fra første dag, for da bør det faglige få fullt fokus. Men senere i

– Også på bachelornivå mener jeg at vi må ha nok undervisning på engelsk til at vi blir et interessant reisemål. Jeg synes man bør kunne forvente at norske studenter greier å følge undervisning på engelsk, men vi må selvfølgelig tilby dem hjelp dersom de trenger det.

Du frykter ikke at kvaliteten på undervisningen går ned når man underviser på engelsk?

– Det må man jobbe med for å unngå, og utdanningsinstitusjonene må hjelpe også lærerne med å bli språklig sterkere.

Globalisert arbeidsmarked

Her på Høgskolen i Oslo og Akershus skal de fleste studentene ut i et norsk arbeidsmarked. Er det ikke da et paradoks at de skal få mye av undervisningen på engelsk?

– Nei, det synes jeg ikke. Selv om studentene skal jobbe i Norge, vil de møte en globalisert arbeidshverdag, og det må de være skodd for. Og det betyr blant annet at de må ha møtt på språklig mangfold i undervisningen. Vi som

i en situasjon der de ikke forstår språket. Det tror jeg de hadde tjent på.

Også innenfor forskningen mener Rice at engelsken bør ha en sterk posisjon. Han synes ikke det forskes for lite på norsk i Norge.

«Jeg synes det skal utrolig mye til for å forsvare å skrive en doktorgrad på norsk.»

undervisningsinstitusjon må bidra til at flere føler seg komfortable på engelsk, for det er et bidrag til videreutviklingen av samfunnet. Det er få arbeidsplasser, iallfall i Oslo-regionen, der man ikke trenger å forholde seg til et språklig mangfold. De norske fagbegrepene man måtte gå glipp av i studiet, bør man kunne lære seg i løpet av kort tid i norsk arbeidsliv.

Mener du at også tradisjonelt nasjonale utdanninger, for eksempel barnehagelærerutdanningen, bør ha undervisning på engelsk?

– Ja, jeg ser ingen grunn til at det skulle være noe annerledes der. De fleste barnehager, iallfall her i Oslo, er jo flerspråklige. Det er mange barn som begynner i norske barnehager uten å kunne noe særlig norsk.

Og da er høyskoleundervisning på engelsk svaret?

– Snarere tvert imot. Jeg synes det skal utrolig mye til for å forsvare å skrive en doktorgrad på norsk. Forskning er jo først og fremst internasjonalt og globalt. Det er hovedsakelig internasjonale bedømmelseskomiteer som vurderer kvaliteten på en akademikers arbeid, og da kommer man ikke langt med å ha skrevet noe på norsk. Unntak finnes, for eksempel forskning som gjelder nordiske språk, der forskerfellesskapet er de nordiske landene og nordisk-talende i andre land. Da blir jo situasjonen en annen. Men ellers må vi kommunisere forskningen vår på et språk som flest mulig kan forstå.

Han frykter ikke for kvaliteten på arbeidet ved at forskerne skriver på et fremmedspråk.

– Jeg vil si at sterk kompetanse på engelsk er en forutsetning for å ta doktorgrad, både i Norge og andre land.

«Vi har rett og slett ikke råd til å forske uten å delta i det internasjonale forskersamfunnet.»

– At barnehagelærerne selv har vært i situasjoner der de har måttet reflektere over hva det innebærer å være fremmedspråklig, tror jeg iallfall er nyttig. Ideelt sett burde de også ha erfaring med undervisning på for eksempel tysk, slik at de virkelig har vært

Enhver oppegående akademiker burde også arbeide i utlandet i en periode, og da er jo vitenskapelige arbeider på engelsk en forutsetning. Vi har rett og slett ikke råd til å forske uten å delta i det internasjonale forskersamfunnet.

Åse Wetås, direktør i Språkrådet

Foto: Vidar Ruud / NTB Scanpix

Ny direktør i Språkrådet

Åse Wetås begynner i desember som språkdirektør. Hun skal i de neste fem årene lede Språkrådet videre i å styrke norsk språk og ivareta det språklige mangfoldet og språkbrukernes interesser.

Wetås er leksikograf med doktorgrad i nordisk språkvitenskap fra Universitetet i Oslo og har siden 2008 vært prosjektdirektør for *Norsk Ordbok 2014*, der hun nettopp har lagt siste hånd på verket. I den anledning ble hun intervjuet i Språknytt (nr. 4/2014).

Sagt av Åse Wetås

«Vi må jobbe for at norsk kan brukes på alle samfunnsområder. Vi må ha et norsk vokabular der vi trenger det.»

«Jeg er opptatt av godt og korrekt språk, men vil nødvendig at Språkrådet skal framstå som en streng rødpenngjeng.»

«Jeg vil jobbe for å styrke begge målformene. De er like viktige, og hver av dem har mange språkbrukere bak seg.»

«En av Språkrådets viktigste oppgaver er å gjøre det offentlige språket godt, presist og enkelt.»

«Syretesten på om et språk er godt nok, er om det går an å tulle og spøke med det.»

Sagt om Åse Wetås

«Wetås har tung faglig kompetanse og erfaring som er svært relevant for Språkrådet. Med sin faglige bakgrunn og personlige egenskaper er hun godt rustet for de oppgavene og utfordringene Språkrådet står overfor.»

KULTURMINISTER THORHILD WIDVEY

«Med Åse Wetås får norske språkbrukere den drivande språkdirektøren dei fortener, og dei tilsette får ein varm og tydeleg leiar som spelar på lag med dei og gjer dei gode. Ho er ein språkvitskapleg tungvektar med sans for presisjon og evne til formidling.»

OTTAR GREPSTAD, STYRELEDER I SPRÅKRÅDET

Eläkhöön kväänin kieli – leve kvensk!

Kvensk ble anerkjent som eget språk i Norge i 2005. Språkrådet er en av aktørene som arbeider med å bevare og fremme språket.

Språkrådet ansatte i høst Katriina Pedersen som ny rådgiver. Hun har kontor i Tromsø og skal blant annet følge opp arbeidet med den kvenske stedsnavntjenesten, som dekker Troms og Finnmark.

Stedsnavn styrker språket

Stedsnavntjenesten fastsetter skrivemåten for kvenske stedsnavn og formidler kunnskap om den kvenske navnetradisjonen, ikke minst gjennom den kvenske stedsnavndatabasen.

– Vi ønsker å gjøre de kvenske stedsnavnene mer synlige for å styrke et truet språk. Stedsnavnene er bevis på bosetting og næring og forteller mye om vår kulturelle tilhørighet, sier Pedersen.

Mer kvensk

Det er i dag flere prosjekter som skal fremme aktiv bruk av kvensk: Universitetet i Tromsø – Norges arktiske universitet tilbyr fra i år kvenskpråklige mentorer til sine kvenskstudenter. Kainun institutti – Kvensk institutt samarbeider med språkforbilder for å hjelpe barnehager med å bruke kvensk i hverdagen. Og organisasjoner og

Katriina Pedersen, rådgiver i Språkrådet
Foto: Erlend Lønnum

lokale foreninger arrangerer språkkurs og språkkafeer.

– Vi har opplevd en liten oppblomstring de siste årene. Nå finnes det også undervisningsmateriell, elektronisk ordbok og grammatikk for kvensk, forteller Pedersen.

– At stadig flere kvener tar språket sitt i bruk, er avgjørende for at kvensk skal leve videre.

KVENSK

- Kvensk er et østersjøfinsk språk som elever med kvensk-finsk bakgrunn i Troms og Finnmark har rett til opplæring i.
  - Kvenene/norskfinnene er en av fem nasjonale minoriteter i Norge.
-

Skriverevolusjon i skulen

■ SYNNOVE MATRE

Kan kjønnsgapet i skulen jamnast ut ved å gje skriveoppgåver på andre måtar enn før? Ein ny studie tyder på det.

Normprosjektet er eit forskingsprosjekt som skal gjere norske barneskuleelevar flinkare til å skrive. Hovudføremålet er at elevane skal bli medvitne om kva dei nyttar skrivning til. Resultata er både oppløftande og overraskande.

Jamnar ut kjønsskilnader

Analysar av materialet fortel at elevane som skriv på den måten prosjektet har innført, med meningsfulle skriveoppgåver og systematisk vurdering og rettleiing, har betre skriveferdigheiter enn elevane ved kontrollskulane. Særleg stor er framgangen for elevane på 3. og 4. trinn.

NORMPROSJEKTET

- er ein stor intervensjonsstudie om skriveopplæring og vurdering av skrivning i alle fag, forankra i ei funksjonell forståing av skrivning
- har hatt 20 deltakande skuler over heile landet: 3000 elevar og 500 lærarar frå 3., 4., 6. og 7. trinn
- blir leia frå Høgskolen i Sør-Trøndelag og gjennomført i samarbeid med NTNU, UiO, UiA, Skrivesenteret og forskarar frå New Zealand, England og Skottland

Tidlegare skuleforskning viser at jenter jamt over skriv betre enn gutar. Normprosjektet indikerer at det kan vere oppgåvene som har gjort at gutane blir hengande bak. Ein finn nemleg ikkje klare skilnader mellom skriveferdigheitene til jentene og gutane. Ei rimeleg årsak er at gutane gjennom prosjektet møter oppgåver som appellerer sterkare til dei enn det dei har vore vane med, og at vurderinga av tekstane tar omsyn til fleire dimensjonar og dermed fangar opp ein breiare kompetanse.

Skriveevna er noko av berebjelken i skulen; det er ein kompetanse ein treng i læringsarbeidet i alle fag. Ein elev som er svak til å skrive, kan bli hengande unødig langt bak. Likevel har skriveopplæring tradisjonelt vore eit norskfagleg ansvar. Elevane skriv gjerne forteljingar eller referat frå ulike hendingar, og rettskriving står svært sentralt. I den grad ein har skrive innanfor andre fag enn norskfaget, har det mykje handla om å svare på oppgåver og summere opp fakta. Normprosjektet er derimot opptatt av at elevtekstane skal knytast tett til tema og problemstillingar i ulike fag – og at

dei skal møte lesarar og bli brukte.

Skrivehandlingar som det å beskrive, utforske, førestelle seg, overtyde og reflektere krev ulik språkbruk, og ulike fag har sine egne tekstkulturar, som elevane må lære å kjenne. Det har lærarane i prosjektet tatt med inn i skriveopplæringa, planlegginga og vurderingsarbeidet.

Felles standard

Noko av utfordringa ved skriveopplæringa har vore at lærarane ikkje har hatt eit tydeleg nok bilde av kva det er rimeleg å forvente av skriveferdigheiter hos barn på ulike trinn. Det vil seie at oppfatninga av kva nivå ein fjerdeklassing bør liggje på, har variert frå lærar til lærar. I Normprosjektet har forskarane saman med lærarar utvikla eit sett med forventningsnormer som er til stor nytte i vurderingsarbeidet – og i samtalar med elevar om tekstar.

Ved å ta i bruk forventningsnormene og ei funksjonell tenking i skriveopplæringa har lærarane også lært. Dei har tileigna seg ei meir nyansert forståing av kva skrivning er og kan brukast til, og også eit metaspråk om skrivning, språk og tekst som gjer at dei ser utvik-

lingsmuligheitene til elevane. Dei er altså blitt betre forspente til å vere gode skriveleiarar.

Internasjonal interesse

Prosjektet vekker stor interesse, både i skulepolitiske kretsar og den internasjonale forskingsverda. Ludvigsenutvalet, som på oppdrag frå kunnskapsministeren har staka ut kursen for framtidens skule, har søkt støtte i erfaringane frå prosjektet og gitt skrivning som grunnleggjande kompetanse ein sentral plass i utgreiinga (NOU 2015:8).

Svenske og danske skulefolk er særleg nyfikkne på arbeidet vårt, men også forskarkolleagaer frå andre land. Vi får stadig invitasjonar til å dele innsikta vår – og til samarbeid.

Det er inspirerende og gir mening å forske på eit felt som skulen så tydeleg har behov for, og som lærarar og skuleleiarar så innsamt ønskjer velkommen.

.....

Synnøve Matre er professor i norsk ved Høgskolen i Sør-Trøndelag og leiar Normprosjektet.

Reflekterande skriveoppgåve for elevar på 3. trinn

«Du har nå lært om broer og sammen med andre bygd en bro av papir. Skriv en logg om hva du har gjort og lært om temaet broer.»

Utdrag frå elevtekst

«Det gikk ganske bra. Og det som gikk bra var at alle fikk en hver sin oppgave som vi likte. Men, det var også noe som gikk litt dårlig. Det var: at vi kranglet ganske ofte.

Jeg var ikke så fornøyd med broen. Den ville vært bedre hvis vi ordnet den sterkere, finere og bedre. Men, jeg har lært at: broer kan være ustabile og ikke ustabile, de kan være lure å bygge med trekant, trekant er de sterkeste geometriske figurene og at det er gøy å lage broer.»

Forfatter Einar Økland tok imot prisen på Språkdagen 2015.

Foto: Gorm Kallestad / NTB Scanpix

– Sjeldan breidde

Forfatter Einar Økland er vinnar av Språkprisen 2015. – Økland skriv godt og klokt. Gjennom sin skrivestil greier han å engasjere og skape nysgjerrigheit for dei tema han ønskjer å formidle kunnskap om, seier juryleiar Kjartan Vevle.

Årets prisvinnar får prisen for dei to siste bøkene *Norske malebøker* (2012) og artikkelsamlinga *Fotgjengar med fotnotar* (2013).

Skriv i mange sjangrar

Juryen har lagt vekt på at Økland skriv bøker i nesten alle sjangrar. «Han løfter fram kulturhistorie som andre bryr seg mindre om, og kvardagshendingar eller tilsynelatande marginale fenomen

som vi har rundt oss. Stilleiet er umiskjenneleg hans eige, men samstundes tilgjengeleg og inkluderande. Utkantane vert sentrum i tekstane hans, både dei geografiske utkantane og utkantar i vår massemedietid», skriv juryen.

Einar Økland er forfatter, dramatiker, lyrikar, kritiker, essayist og psykolog. Han har sidan 1963 gitt ut over seksti bøker for vaksne og barn innanfor mangfaldige sjangrar.

Dei nominerte

Alfred Fidjestøl, Kristin Fridtun, Erna Osland, Morten Søberg, Øyvind Vågnes og Einar Økland var nominerte til Språkprisen 2015.

– Lista over nominerte viser at ein finn godt nynorsk språk i alle sjangrar av sakprosa, skriven av både yngre og eldre og kvinner og menn. Det er eit godt teikn for framveksten av den nynorske sakprosaen, uttalar Vevle.

Språkprisen

- Språkprisen er Språkrådets pris for framifrå bruk av norsk språk i sakprosa.
- Prisen er på 100 000 kroner og blir delt ut annakvart år for bokmål og nynorsk.
- Juryen har bestått av Kjartan Vevle (leiar), Aina Basso, Toril Opsahl og Morten A. Strøksnes.
- Språkprisen 2015 blei delt ut på Språkdagen 18. november av styreleiar Ottar Grepstad i Språkrådet.
- Les meir om Språkprisen på www.spraakradet.no.

I denne spalten tar vi opp stort og smått om forholdet mellom norske ord og importord, først og fremst engelske.

Fråtsing på skjermen

Filmar og seriar byr på mange freistingar i tv-ruta, og no treng du ikkje vente ei heil veke på neste episode om du er hekta på ein serie. Vi snakkar om *binge-watching*.

Kreative avløyssarar

Binge-watching tyder oftast at ein ser mange episodar av ein serie rett etter kvarandre. Det engelske ordet *binge* tyder eigentleg 'orgie, fest, drikkelag'. Ordet har gjeve opphav til uttrykk som *binge eating* ('fråtsing') og *binge drinking* ('det å gå på fylla, drikke seg sanselaus på kort tid'), og no altså *binge watching*.

Fenomenet er ganske utbreidd, så her kan vi langt på veg fråtse i forslag til norske avløyssarar. Blant dei mange forslaga finn vi *tv-fråtsing*, *fråtse-tv*, *tv-kule* (jf. *fyllekule*), *seriesluking*, *film-rangling*, *serierangling*, *seriemaraton*, *seriejafsing*, *episodemaraton*, *maratonglaning* og *serieglaning*. Her er det fleire gode og kreative kandidatar, og nokre av dei er betre enn andre.

Maraton på tv

Omgrepet gjeld nok først og fremst seriar og i mindre grad tv-sjåing ålment, sjølv om det heller ikkje kan reknast som umogleg. *Seriefråtsing* og *serie-kule* er difor noko betre enn *tv-fråtsing* og *tv-kule*. *Seriemaraton*, *episodemaraton* og *serieglaning* ser likevel ut til å vere populære uttrykk på nettet, og vi tek gjerne av oss hatten for dei kreative språkbrukarane som legg sin elsk på skjermformatet.

Det strøymer på

Fenomenet heng saman med at *streaming* av film og tv på nettet er blitt vanleg. Her ser det ut til at *strøyming* har fått godt fotfeste på norsk. *Strøyming* ser også ut til å erstatte *video-on-demand*, altså *video på førespurnad* eller *videotorg*.

Strøymetenestene har blitt mange, og dei har gjerne tidlegare serie-songar på menyen. Om du treng å kome à jour med siste sesong, kan du slappe av i sofaen med litt *catch-up tv*. Nokre nyttar *reprise-tv*, men det er ikkje særleg treffande, tykkjer vi. *Reprise* kan vere så mangt og gjeld like gjerne eit enkeltprogram som blir sendt ein gong til. Då er det betre med *innhentings-tv*. Dersom du ønskjer å hente deg inn i ein jafs – *catch-up bingeing* – kan vi kanskje kalle det for *innhentingsmaraton* eller *innhentingskule*?

Moglegheitene er mange – akkurat som freistingane.

.....

Ole Våge, senior-rådgjevar i Språkrådet

Foto: somchaisom / iStockphoto

– **NÅ GÅR JEG** på skolen og lærer norsk og samfunnsfag. Det blir lettere å forstå alt. Det er egentlig ikke så stor kulturforskjell, så det er lettere nå, svarer Mostafa. [...] – Først og fremst må jeg lære og utvikle språket. Snakke godt norsk slik at jeg kan få en jobb. Jeg liker rytmen i det norske språket, sier Mostafa med et smil.

Mostafa Bejermie, syrisk flyktning, intervjuet i Søgne og Songdalen Budstikke

– **ORDDELING ER** skumle greier. Engelsk skriftspråk påvirker oss, og stadig oftere ser vi at norske ord, som egentlig skrives i ett, deles i to. «Kjempegodt» blir til «kjempe godt», mens «fiskepudding» blir «fiske pudding». [...]

Nå skal ikke jeg, som leder en avis som ikke har hatt korrekturlesere på mange år, og som i en travel hverdag byr på mer eller mindre komiske skrivefeil nå og da, sitte her i glasshuset og pælmø for mye stein. Likevel synes jeg det er leit at det norske språket utvannes på denne måten.

Ansvarlig redaktør Tom Martin Kj. Hartviksen i Østlendingen, i spalten «Gløtt»

– **BIBLIOTEKENE SPILLER** en viktig rolle når det gjelder å skape leselyst og leseglede, og gjennom det også språkinteresse og språkglede. Den som leser mye, er gjerne glad i språk – uavhengig av hvilket og uavhengig av målform.

Trond Vernegg, formann i Riksmålsforbundet, i Trønder-Avisa

– **SPRÅK ER EN** flott oppfinnelse. Det beste hadde kanskje vært om vi hadde ett eneste språk i hele verden, sånn for enkelhets skyld, mener jeg. Eller i hvert fall så likt som svensk og norsk. For egentlig er det jo bare dialekter av det samme språket. Men så enkelt er det likevel ikke.

Journalist Ola Einbu i spalten «Signert» i Romerikes Blad

– **KVA ER DET** som skjer med språket vårt når alt skal vere fett, sykt, kult, digg og mykje anna rart? Verst av alt tykker eg likevel ordet «sinnsykt» er. Det går mest kaldt nedover ryggen min når eg høyrer det, og det verste er at godt vaksne, oppegåande folk brukar det. Likeeieens blir eg lei av alle dei engelske orda som nå blir brukt i staden for gode, norske ord. Tek du til dømes bilete der du sjølv er med, heiter det nå «selfie» på nytt norsk!

Ansvarlig redaktør Asta Brimi i Fjuken, lokalavisa for Ottadalen

«SV-Kristin kan ta ut full stortingspensjon: – Det er jo helt sinnssykt» (TV2.no 12.9.2013).

JAKOB ARVOLA,
forfatter og journalist

Sannhet er dog det beste

Som journalist lever jeg av å si det som det er. I alle fall burde jeg det. Men det blir stadig mer fristende å bruke overdrivelser og språklige morsomheter for å få deg til å høre etter. Hvor høyt må jeg rope? Jeg skal motstå fristelsen så lenge jeg kan. Men lett er det ikke.

Situasjonen i mediebransjen kan for tiden nærmest sammenlignes med stemningen ved en bardisk før stengetid: en kamp om å holde oppmerksomheten og flørten flytende så lenge som mulig. Og da sitter gjerne ordene løst og omtrentlig: «Kom igjen 'a, se på meg! Dropp du der dama ved siden av med den lange kronikken, klikk på meg og mine catchy formuleringer i stedet!» Fristende? Jo, klart det er fristende, både som journalistisk fagmeneske og for publikum, å ta snarveien! Men bør jeg? Bør vi?

Selv språket og tankelinjene er under press, setningene er kortet ned til et minimum, vaktsejfer står over oppheisede og nedlesede reporterskuldre og roper «Der kan du kutte! Og der! Og der!» Det er det som er det verste, at svingene blir kuttet så hardt at vi kommer over i motsatt kjørebane. Jeg prøver å motstå, men lett er det ikke når farta øker og det rister i rattet.

Det er selvsagt ikke likegyldig hva vi journalister til sist faller ned på av språkbruk, fordi det vil prege det offentlige rom, og til sist hverdagspråket. Ikke misforstå: Jeg har egentlig få argumenter mot det tabloide språket;

tabloidene lærte i sin tid et selvforneid journalistkorps å strekke seg litt mer enn til ordbøkene, og det er ikke Se & Hør og den tidligere kulturavisen Dagbladet som har vært i førersetet der de siste årene: Det er det derimot Dagens Næringsliv som har vært, med sine eplekjekke overskrifter, like platte og upresise i sin lek med ord i dag som de var nyskapende for ti år siden. Men det ville vært ille hvis alle ble like høye og mørke.

VGNett forsøkte seg på det nylig, da de påstod at den nye iPhonen koster 7500 riksdaler. Det var en morsomhet som raskt ble påtalt i kommentarfeltet. Man kan si mye om folk i kommentarfelt, men tull og tøys liker de ikke. Det er bare en ekte festbrems som kan si tørt: «Nei, telefonen koster ikke 7500 riksdaler. Den koster 7500 kroner. Er ikke sannheten nok for dere nå for tiden?»

Mer enn noen gang trenger vi de sure, sære, pedantiske journalistene, de som ikke henger i bardisken og skråler stadig høyere til det blinkes med lysa, men som gav seg tidlig på kvelden, de som sier «vi snakkes, det kommer en dag i morgen», og heller la seg på sengen og leste sin Nedreaas for å vedlikeholde språket, de som i førti år har sagt at alt var bedre før.

For noe var faktisk bedre før. Man trenger ikke være pensjonsalderen nær for å innse det.

Rettstaving?

Rotstaving
Rett staving
Rettstaving
Rotstavinga
Rotstavings

Ignorer alle
Legg til i ordliste

Autokorrektur ▶
Stavekontroll...

Ny kommentar

Stavekontrollen: ven eller fiende?

■ SJUR NØRSTEBØ MOSHAGEN

Stavekontrollen deler ord som *by trikken* i to, på engelsk vis altså, sjølv om det er feil på norsk. Kvifor er ikkje stavekontrollen smartare?

Alle veit vel kva ein stavekontroll er: Det er den der raude streken som kjem under feilskrivne ord. Men av og til kjem den raude streken under ord som ikkje er feilskrivne, og det er ikkje alle skrivefeil som blir oppdaga. Kvifor er det slik at han ikkje oppdagar eller klarar å retta feila vi gjer?

Meir eller mindre kontroll

For dei fleste av oss er ein stavekontroll eit dataprogram som sjekkar rettskrivinga – eller *rettstavinga* – av eitt og

eitt ord. Programmet ser ikkje setninga som ordet står i, og programmet bryr seg ikkje om kva ordet betyr eller kan bety i ulike samanhengar. Det einaste programmet gjer, er å spørja seg: Er dette eit ord eg veit er korrekt skrive? Er svaret ja, går programmet vidare til neste ord. Er svaret nei, lagar det ein raud strek under ordet før det går vidare.

Den andre delen av retteprogrammet lagar forslag til rettingar: Om brukaren klikkar på eit ord med raud strek, prøver programmet å finna liknande

ord som er rett stava, og føreslår dei for brukaren – framleis utan å sjå på orda ikring eller bry seg om kva dei betyr.

Det er tilsynelatande enkelt og rett fram. Men verda er alltid meir komplisert enn ho fyrst ser ut til å vera. For det fyrste: Kva er rett staving av eit ord, særleg samansette ord?

Rett staving

Språkrådet prøvde å normera ordsamansetjingar på slutten av 90-talet, men med eit ganske tvilsamt resultat, og dei trekte raskt normeringa attende. Samansette ord fylgjer eit samansett mønster, og kva som er rett og feil, varierer med dialekt, tydinga av enkelt-delane og korleis delane av eit samansett ord står i høve til kvarandre.

Til dømes er orda *bytrikktur* og *bytrikketur* begge fine og meiningsfulle, men med ein hårfin skilnad i tyding: *ein tur med bytrikken* mot *ein trikketur i byen*. Stavekontrollen min kjenner ikkje att nokre av orda og føreslår heilt andre ord.

Og då er vi over på eit evig tilbakevendande tema: Er det stavekontrollen eller engelsken sin feil at folk deler samansette ord i hytt og vær? For ordet

bytrikken er det fyrste forslaget «by trikken» – men det er jo ikkje same sak, og heilt feil i samanhengen. På grunn av den engelske dominansen i språkteknologien og dataverda fell forslaget frå stavekontrollen i hop med eit kjent mønster frå engelsk, som vanlegvis ikkje skriv samansette ord i lag. Det gjer at usikre skribentar lett tek forslaget for god fisk.

Teknologien bak

Litt forenkla kan vi dela opp retteprogramma i to grupper: ordlister og språkmodellar. Ordlisteprogramma er, som namnet seier, rett og slett ei stor liste med ord. Språkmodellprogramma prøver på si side å laga ein modell av korleis orda i språket er bygd opp, med ei grunnform, bøyingar og avleiingar og reglar for korleis orda kan setjast saman til nye, samansette ord. I praksis er dei fleste retteprogramma ei blanding av desse to typene, men med hovudvekt i den eine eller andre retninga.

Dei fleste stavekontrollprogramma er av listetypen. Dei er laga av open kjeldekode og er vidareutvikla frå amerikanske iSpell frå 70-talet. Programmet tek ei lang liste med korrekte ord

«Av og til kjem den raude streken under ord som ikkje er feilskrivne.»

– Eg skreiv fyrst « Dette skal eg prøva å gje svar på » og fekk raud strek under « svar ». Stavekontrollen aksepterte berre « svaret » i det tilfellet. Det er endå eit døme på at Microsoft bruker ein listebasert kontroll, skriv Sjur Nørstebø Moshagen. Enkle samansetjingar som « rettstavinga » og « bytrikken » vart heller ikkje aksepterte.

og nokre enkle kodar for bøyning og kombinerer det med ein modell over dei vanlegaste skrivefeila i engelsk. I lag blir det ein heilt ok stavekontroll – for engelsk.

Eit meir utvikla program er Hunspell, eit slags iSpell tilpassa ungarsk, med mykje bøyning, avleiing og samansette ord. Men framleis er programma i grunn og botn ei veldig lang liste med ord, der det er tungvint og uhandterleg å leggja til kodar for bøyning og avleiing. Resultatet er at dei norske stavekontrollane i program som LibreOffice og OpenOffice ofte manglar éi eller fleire former av eit ord, sjølv om andre former av det same ordet er med.

Kompromiss

Dømet med *bytrikken* viser at Microsoft sin (nynorske) stavekontroll i hovudsak òg er av listetypen. Ordet blir ikkje kjent att, og det fyrste forslaget er dei to enkeltorda kvar for seg. Samtidig er det ikkje så enkelt som å seia at Microsoft har ei lang liste utan grammatisk informasjon: Viss enkeltorda i det samansette ordet er lengre, aksepterer Microsoft sin stavekontroll korrekte samansetjingar: *kommunestyrerepresentantskap*. Men viss ordet er feilskrive, vil ikkje stavekontrollen føreslå noko.

Grunnen er at Microsoft prøver å handtera utfordringa med samansette ord med eit kompromiss: Dei blokkerer samansetjingar med korte ord (*by, øy, bil* osv.), medan dei tillét samansetjingar med lange enkeltord. Tankegangen er rett og slett at samansetjingar med korte ord veldig lett kan dekkja over skrivefeil, medan samansetjingar med lengre ord svært sjeldan fører til slike forvekslingar. Difor er det trygt å tillata dei.

På norsk er det ofte ein *s* eller ein *e*

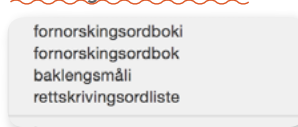
mellom orda i samansetjinga (bindebokstavar), eller det kan vera ingenting. Det finst reglar for dette som alle mormålstalarar kan, og ofte – men ikkje alltid – er det feil å velja *e* i staden for *s* eller ingenting, og omvendt. Microsoft sin stavekontroll vil i mange tilfelle tillata alle variantane, både *baklengsordbokliste*, *baklengsordbokliste* og *baklengsordbokeliste*, sjølv om det berre er dei to fyrste som er korrekte.

For mange forslag?

Dei fleste dataprogram har eit grafisk grensesnitt, eit «ansikt» som det viser mot verda utanfor. Det kan vera vindauge, ikonar, lydar osv. Stavekontrollen har to: den raude streken og forslaga til skrivemåte.

Forslaga er det grensesnittet folk legg merke til og ofte vurderer stavekontrollen etter. Ytterpunktta i utforminga av grensesnittet er det å aldri gje forslag, det vil seie å berre vise den raude streken, og det å alltid gje forslag, gjerne mange forslag, uansett kor langt unna det feilskrivne ordet forslaga ligg. Dei fleste stavekontrollane ligg ein stad imellom desse ytterpunktta. Her skil stavekontrollen til Hunspell seg ut. Han gjev *alltid* forslag, og resultatata kan bli ganske humoristiske:

baklengsordbokliste

Microsoft lét heller vera å gje forslag enn å føreslå noko som ikkje brukaren ventar seg. Det fører til ein reell kvalitetsskilnad mellom Hunspell og Microsoft: Viss ein feilskriv eit ord som *kommunestyrerepresentantskap*, vil

ikkje Microsoft gje eit einaste forslag, medan Hunspell ofte vil gje eit korrekt forslag. Ved feilskrivningar av relativt korte ord vil derimot Hunspell ofte gje ei kjempelang liste med meir eller mindre kreative forslag til rettingar, medan Microsoft berre gjev nokre få, og aldri meir enn fem. Dei mange irrelevante

ein stavekontroll som fangar opp det meste av språkleg kreativitet samtidig som han fangar opp dei fleste skrivefeila.

Resultata viser at stavekontrollane frå UiT konkurrerer bra med stavekontrollane frå Microsoft, og at dei oftast klarar seg betre enn det opne alternativet Hunspell. UiT-stavekontrollane for

«Engelsk orddeling gjer at usikre skribentar lett tek forslaga for god fisk.»

forslaga fungerer som støy, og brukaren vil ikkje vera i stand til å finna den riktige rettinga utan å finlesa lista nøye. Ei liste med maksimum fem forslag vil vera oversiktleg og lett å velja frå.

Det beste ville vera berre å gje forslag som brukaren vil ha, men så lenge stavekontrollen ikkje kan sjå resten av setninga, berre eitt og eitt ord, er ikkje det mogleg. Stavekontrollen er med andre ord eit kompromiss mellom ulike omsyn: det å ikkje sleppa gjennom for mange skrivefeil, men samtidig tilata samansette ord, og det å ikkje føreslå for mykje, men samtidig prøva å føreslå så ofte som mogleg.

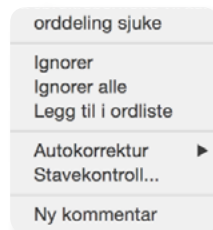
Språkmodellar

Eit døme på stavekontrollar som byggjer heilt på ein modell av språket og korleis orda i det oppfører seg, er den finske stavekontrollen i Microsoft Office og dei samiske stavekontrollane utvikla ved Universitetet i Tromsø – Noregs arktiske universitet. Dei byggjer på ei liste av grunnformer, og for kvar grunnform er det opplyst korleis ordet blir bøygd, korleis det lagar nye ord med ulike endingar og avleiingar, og korleis det kan laga samansette ord. Ved å laga ein modell som er så komplett og korrekt som mogleg, vil resultatet bli

samisk er òg opne og byggjer på teknologi frå og samarbeid med Helsingfors universitet.

For at stavekontrollar og språkverktøy for norsk skal bli betre, bør ein altså leggja ein modell av språket til grunn og ikkje berre byggja lister med ord. Problemet med ein manglande språkmodell kan ein illustrere med eit bilete frå Microsoft Word:

Dei orddelingsjuke og språkfeberheite vil ganske lett skriva *date* for *deite*.

Rett brukt er stavekontrollen eit nyttig verktøy, men han blir ikkje betre enn lingvistikken bakom han.

.....
Sjur Nørstebø Moshagen er prosjektleder i Divvun-gruppa ved UiT – Noregs arktiske universitet. Divvun-gruppa lagar retteprogram og andre språkverktøy for samisk.

I påvente av Godot

■ TOM LOTHERINGTON

Si det samme, men annerledes – det kan være kortversjonen av en oversetterteori. Oversetting er ellers en pragmatisk virksomhet, en slags pudding som beviser sin eksistens ved å bli spist. Teori er etterpåklokskap.

I påvente av Godot: Det går det ikke an å kalle et teaterstykke. I gamle dager kunne vi kanskje ha sagt «Under venten på Godot». Men det går ikke nå. Norske teaterfolk, som ikke er kjent for sin respekt for teksten, nøyde seg lenge med den halvgode løsningen «Mens vi venter ...». De innførte et subjekt, et «vi» som forfatteren ikke hadde tenkt på. På engelsk heter det «waiting for» og på fransk «en attendant». Det er gerundiv, en substantivisk form av verbet vi ikke har på vårt språk. Vi må si det på en annen måte.

Ingen lønn for vanskelighet

Det er alltid vanskelig å oversette. Gordon Hølmebakk, legendarisk sjef for Gyldendals oversatte litteratur, gikk sjelden med på å høyne honoraret på grunn av oppgavens vanskelighetsgrad. Han mente all oversetting var så vanskelig at det ikke kunne bli

vanskeligere. Når oversetteren klaget over at teksten var vanskelig, røpet han bare at hans egen kompetanse kom til kort.

Saken er at manglende kompetanse er oversetterens grunnprinsipp. Det finnes alltid et fagfelt med termer han ikke behersker. Noen har aldri satt sine sjøbein på et skipsdekk (det heter ikke «sette sine sjøbein», jeg skriver det likevel her, parodisk, fordi det ligner på et sjømannsuttrykk) og vet ikke forskjell på styrmann og rommann. Andre hopper systematisk over sportssidene i avisen og skjønner derfor ingenting av tenniskampenes terminologi, for ikke å snakke om baseballkampene, som amerikansk litteratur er full av. Selv skrev jeg en gang om «landskampen» i fransk fotball, der det handlet om en slags turnering som heter *Championnat de France*. En vennlig manusvasker gjorde meg opp-

merksom på at nasjonale mesterskap ikke utkjempes i landskamper; det tok jeg til etterretning.

Vask av litterær metervare

Ikke alle lesere vet at det finnes manusvaskere. Med hensyn til ære og oppmerksomhet er vaskerne en forfordelt yrkesgruppe. Ære, skam og ruelse er ulikt, ofte urettferdig, fordelt mellom oversetter og manusvasker. Feil i boka skyldes slett manusvask, mens æren for en solid og lytefri tekst tilfaller oversetteren. Vaskeren er i begge tilfeller anonym og henvist til å bite ergrelsen i seg. Selv har jeg ofte irritert meg over en vaskers utidige iver i tjenesten, men mye oftere sendt en takknemlig tanke eller en ordløs gudskjelov-melding til den anonyme åndsarbeideren som rettet opp fadensen før den rakk ut til kritikerne og det lesende publikum.

Man tror kanskje at hvert ord er veid på gullvekt før det ble satt på papiret, men sannheten er at ordenes opphold i vektskålen er sterkt tidsbegrenset. Ordene står jo i kø og skal videre, og det er tross alt prosa vi jobber med, litteraturens metervare. Vi driver ikke med gjendiktning.

Gjendiktning

Eller jo, når vi først har dette ordet på norsk, må vi bruke det. Å oversette litteratur er å dikte teksten om igjen. Ikke i betydningen finne på en ny handling, naturligvis, slik man snakker om å «dikte opp» en historie. Den kreative gjendiktningen foregår på ordvalgs- og formuleringsnivå. Å finne på historier er forfatterens privilegium, det er å fabulere. Å dikte er å formulere, og når oversetteren gjenformulerer, er han i all beskjedenhet en gjendikter.

Mannen i gata, som har satt seg bakerst for å kverulere, avbryter her for å spørre hvorfor man ikke bare kan oversette de orda som står der, og ferdig med det! Ja, og hvorfor kan man ikke like godt la datamaskinen gjøre jobben?

Det er bare ett svar på de to spørsmålene, og det er fundamentalt. Det er det at man ikke bare skal oversette det som står skrevet, man skal også ha med seg alt det som ikke står der. Underteksten, de kulturspesifikke referansene, alt det underforståtte som forfatteren ikke vil fornærme sine hjemlige lesere – de innforståtte – med å opplyse om, det risikerer å gå hus forbi hos leseren av den oversatte boka, hvis ikke oversetteren fjærlett og umerkelig sniker inn et vink, en antydning, i verste fall en saksopplysning, uten å forstyrre setningsrytmen, og uten å virke pinlig belærende. En oversettelse er alltid mer eller mindre en tilrettelagt versjon.

Man vet aldri nøyaktig hvor intelligent leseren er, men man kan håpe det beste og samtidig huske på at ingen liker å bli undervurdert. Det er bedre å skjønne litt mindre enn å bli belært om noe man allerede vet.

Når forfatteren sverger til minimalismen i fortellerkunsten, må oversetteren være forsiktig med den didaktiske eller ensyklopediske pekefingeren. Vi skal ikke gjøre klassisisme til barokk. Og likevel, når teksten nevner et senter for *Secours Catholique* og et lager for *Géodis* innerst i *Impasse Marteau*, må det være lov å føye til at det er «hjelpeorganisasjonen» *Secours Catholique* og «spedisjonsfirmaet» *Géodis* som ligger i «gatestubben» *Impasse Marteau*. Å opplyse om at gatestubben er en blindvei, kan derimot være overflødig. ▶

Ord for ord

Allerede den hellige Hieronymus, alle oversetteres skytshelgen, var klar over det den krangleverne mannen i gata ikke aner, nemlig det at å oversette ord for ord er en misforstått metode. Man behøver ikke ty til det ekstremt puristiske argumentet at alle ord er uoversettelige. Et brød i Paris er antagelig en *baguette*, den heter et franskbrød (*pain français*) i Brussel, og ber du om en *baguette* eller *bagett* i Oslo, får du tilbud om noe påsmurt hvitt, avlangt bakverk, som heter *un sandwich* i Paris. En *professeur* kan være en professor, men er sannsynligvis det Dag Solstad kaller en gymnaslærer. Dette er elementært, eller unødvendig filosofisk. En rose er en rose, og når ikke noe annet er sagt, er den rød. Oversetting er som sagt en pragmatisk virksomhet, om enn teoretisk umulig.

Ordene i en typisk fransk setning er ofte substantiviske, og mange av dem ser ut som fremmedord; de er av gresk eller latinsk opprinnelse og trives på høyt abstraksjonsnivå. Det er blant annet derfor de egner seg dårlig for å bli direkte overført til norsk.

En annen ting er at de står på feil plass i setningen. Det er nesten som på tysk, der verbet kommer som poenget i en vits, helt til slutt. På fransk er det ikke bare verbet, det er subjektet og dets predikat (verbal), altså selve hovedsaken, som kommer til slutt, etter lange forbedelser, og da ikke som en overraskelse, men som en etterlengtet bekreftelse på at setningen har noe å melde.

Mening for mening

Det følgende er et oppdiktet eksempel til illustrasjon:

Tidlig en onsdag morgen flere år senere, groggy etter bare noen timers urolig søvn, mens den økende trafikkstøyen fra de regnvåte boulevardene i 12. arrondissement brøt inn gjennom et vindu som var blitt stående på gløtt for å lufte ut tobakksrøyken, vaklet Pierre barbeint ut på den fremmede kvinnens kjøkken.

Dette kunne saktens bli mer sidrumpa og altså bedre norsk ved å hente inn hovedpersonen fra starten av («Pierre vaklet barbeint ut på den fremmede kvinnens kjøkken tidlig en onsdag morgen ...»), og god norsk er alltid et mål, men det kan aldri danke ut alle andre hensyn.

Korte hovedsetninger adskilt med punktum regnes også for å være et norsk stilideal. Det kan vi ikke alltid leve opp til, på samme måte (men omvendt) som franske oversettere finner det uhyre problematisk å gjengi setningsbygningen til Tarjei Vesaas. En idealistisk oversetter kan alltid forsøke; han vil få manuset sitt tilbake fra vask, ugjenkjennelig tilsmusset av streker, kryss og korrekturtegn: Så enkelt og likefram skriver man ikke på fransk.

Ikke ord for ord, men mening for mening, sa Hieronymus. Utover det brydde han seg kanskje mindre om forfatterens egenartede stil, tone og setningsmelodi; det var tross alt Guds ord han oversatte, eller altså Guds mening. Vi andre gjør også bare så godt vi kan.

.....

Tom Lotherington er oversetter og forfatter.

Kommaet historien bak

■ BÅRD BORCH MICHALSEN

Det ble unnfanget i antikken, født i renessansen og er fortsatt ved godt mot. Siste punktum er ikke satt for kommaet.

Kommaet gir deg en anledning til å senke farten et øyeblikk, til å senke skuldrene, trekke pusten og ta en for-tjent pause. Kommaet hjelper deg til å ordne tankene og organisere det du prøver å formidle. Kommaet er tegnenes border collie, en flittiglise som alltid er beredt til effektivt å sørge for orden i en flom av ord. Og kommaet er fornybart, det koster ingenting, ber ikke om oppmerksomhet, klager ikke og gjør deg høfligere overfor leseren når du skriver. Kan man forvente mer av et lite, uanselig tegn?

Kommaets kilde

I den vestlige sivilisasjonen ble kommaet unnfanget i den greske antikken. De første 2000 årene utviklet tegnet seg sakte og med mange skritt tilbake. Først da boktrykkingen ble funnet opp for 600 år siden, ble det fart på sakene.

Bassiano er en idyllisk middelalderby på en høyde i Lazio, en drøy time med bil sørover fra Roma. Ved innkjøringen opp til byen står en stram mann ved veien. Det er Aldo Manuzio som overvåker trafikken inn til hjembyen, hvor han ble født midt i det femtende århundret. Aldo Manuzio (latin: Aldus Manutius) er ukjent for de fleste, men

han er en størrelse i bokkretser verden over, og også Bassiano vet å sette pris på ham.

Manuzio vokste opp da høyrenessansen var på høyden, i det vi i dag kaller Italia. Han ble selv klassisk skolert og påvirket av samtidens begeistring for antikkens tanker, tradisjoner og skrifter. Humanisten Marcilio Ficino skrev at 1400-tallet hadde vært en gullalder for det han kalte de frie kunstarter, inkludert poesi, malerkunst, skulptur, arkitektur og sang, men også retorikk og grammatikk. Det var på den tiden Leonardo da Vinci malte «Nattverden», Michelangelo meislet ut David-skulpturen, fransiskanermunken Luca Pacioli grublet frem det dobbelte bokholderiet, og Macchiavelli hadde begynt å kladde på *Fyrsten* – samtidig som Kristoffer Columbus forlot Genova for å oppdage nye verdensdeler.

Resultat av gullalderen

I den samme perioden startet Aldo Manuzio trykkeri og forlagshus i Venezia. På få år bygget han opp et mønsterforlag som evnet å kombinere høye krav til kvalitet i estetikk og innhold med forretningssans og en nese for hva en lesende middelklasse hadde behov for.

Gullsmeden Johan Gutenberg hadde allerede funnet opp boktrykkerkunsten, men det var et potent mediemiljø i Venezia som sørget for å gi den teknologiske nyvinningen anvendelse med produkter som var tilgjengelige for mange. Og Manuzio var blant de mest aktive. Eller som han selv skal ha

masetting i Norge ble fastsatt i 1907. Da ble den rytmiske kommasettingen (såkalt pausekomma) knesatt som hovedprinsipp. I praksis er det likevel fortsatt slik at de reglene vi anvender, i høy grad støtter seg til grammatikken. De senere årene er det også åpnet for at vi kan bryte kommaets grunnregler

«Kommaet hjelper deg til å ordne tankene og organisere det du formidler.»

sagt det i all beskjedenhet: «Ma ho una piccola idea anch'io» («men jeg har en liten idé, jeg også»). Han hadde mange, de var store, og han satte dem ut i livet.

I 1494 fastsatte Manuzio hvordan kommaet og semikolonet skulle settes på trykk, og han fikk også utarbeidet grammatisk funderte regler for moderne tegnsetting. Reglene ble ikke laget for å gjøre det vanskeligere å skrive, men for å gjøre det enklere å lese.

Andre bragder Manuzio sto for, var skriftsnittet *italic* (italiensk *corsivo*) og fonttypen *roman*. Han ga også ut antikens verker på nytt, og han skapte den moderne pocketboken.

dersom det er en fordel for rytmen i det som formidles. Tydelighetshensynet er også gitt vekt. Selv den mest begeistrede hundeeier vil nødig skrive slik: «Vi har en hund og en papegøye som snakker.»

Den viktige detaljen

Komma eller ikke komma, det er spørsmålet, og det er ikke alltid enkelt å besvare. Forfatteren Oscar Wilde kunne tilbringe en hel dag med et ellers fullført dikt, grublende på om kommaet burde være der eller ikke. Han var da i en tilstand som kollega Truman Capote delte med ham, og som sistnevnte beskrev som å være «besatt av

«Reglene ble ikke laget for å gjøre det vanskeligere å skrive, men for å gjøre det enklere å lese.»

Grammatikk og rytme

Vår mann fortjener heder, ære og et pluss i marginen. Manuzio etablerte en standardisert tegnsetting som et kvantesprang i utviklingen av «tenkningens teknologi», som er begrepet professor Anders Johansen bruker for å beskrive skriftspråket. Manuzios regler for tegnsettingen var grammatisk orientert.

Nåværende hovedregler for kom-

plasseringen av et komma, vekten av et semikolon».

Kommaet er en detalj, men det sies at Gud sitter akkurat der, muligens sammen med djevelen, og i så fall bør man ikke kimse av slagordet til en verivingskampanje hos en amerikansk menighet: «Never place a period where God has placed a comma. God is still speaking.»

Humoristen Øivind Thorsen skrev alt for mange år siden at kommaet opptrer så sjelden i avisene at det helst skjer bare når noen sier «Komma, så går vi». Situasjonen er dessverre ikke blitt bedre siden Thorsen briljerte i Aftenposten, verken i avisspaltene eller i det noen hver skriver.

Det funksjonelle kommaet

En ting husker likevel de fleste fra norsktime, da det sto om livet: «Heng ham, ikke vent til jeg kommer» versus «Heng ham ikke, vent til jeg kommer». Det er flere mulige opphav til dette skoleeksempelet. En av historiene forteller at Maria Feodorovna, opprinnelig prinsesse Dagmar av Danmark, skal ha berget livet til en forbryter som ektemannen tsar Aleksander den tredje av Russland hadde gått med på å sende til den sikre død i Sibir. Tsaren hadde da skrevet: «Benådning umulig, å bli sendt til Sibir.» Maria flyttet kommaet, så ordren lød slik: «Benådning, umulig å bli sendt til Sibir.» Og dermed fikk mannen sin frihet.

Det finnes mange underholdende eksempler på hvor galt det kan gå dersom kommaet plasseres feil. Viktigere er det likevel at kommaet har en funksjon hver gang vi skriver: Det bidrar til at tekster blir lettere å lese.

I vår språkkultur er vi stort sett enige om konvensjonene for den delen av den skriftlige kommunikasjonen som gjelder kommasetting. Et språksamfunn er tjent med noen kommaregler, og det har støtte i nevrologvistisk forskning. Studier viser at vi leser raskere og forstår bedre når kommaet er satt på rett sted. Det gjelder alle som leser, spesielt når leseren selv behersker kuttymen for kommasetting. Når vi sier at det er høflig overfor leseren å sette

Byste av det moderne kommaets far, Aldo Manuzio, i hans hjemby Bassiano. I år markeres 500-årsdagen for Manuzios død. Dødsdagen 6. februar er den internasjonale dagen for semikolonet.

kommaet rett, er det altså mer enn et uttrykk for jålete pedanteri; korrekt kommatering øker sjansen for effektiv kommunikasjon.

De av oss som behersker komma-kunsten, må derfor kunne slå seg på brystet – og slå et slag for et lite, viktig komma.

.....

Bård Borch Michalsen er førstelektor i organisasjon og ledelse ved Høgskolen i Harstad. Han har skrevet boka *Komma – kommategnets personlighet, historie og regler*.

Fleire språk i skulen

■ INGUNN INDREBØ IMS

Elevlar i grunnskulen ønsker oftare å kunne bruke andre språk enn norsk i skulekvardagen. Lærarane meiner at meir norsk- og tospråkleg opplæring vil gjere det lettare for elevlar med eit anna førstespråk enn norsk.

Det viser funn frå undersøkinga «Rom for språk?», som blei presentert på Språkdagen 18. november.

Språkmangfald

I den norske grunnskulen er det registrert meir enn 150 språk, og meir enn 120 språk berre i Oslo-skulen. Trass i dette språklege mangfaldet veit vi relativt lite om i kva grad barn og unge bruker språka sine i skulesamanheng.

Fleire av kompetansemåla for språk-opplæringa i grunnskulen opnar for å reflektere rundt tema om språkleg mangfald og variasjon og om eigen og andres språkbruk. Også når det gjeld den tidlege framandspråkopplæringa, er betydninga av *morsmålet* til elevane tematisert i læreplanane.

Formålet med undersøkinga «Rom for språk?» var derfor å få meir kunnskap om korleis elevane i grunnskulen bruker språka sine i praksis, og finne ut korleis fleirspråkleg kompetanse blir forvalta i skulen.

Bruker fleire språk

Undersøkinga viser at dei fleste elevane bruker fleire språk i kvardagen. For ein del av elevane dreier det seg sjølvsagt om å bruke andre språk enn norsk i framandspråkundervisninga, men resultatata viser òg at elevane bruker andre språk eller innslag frå andre språk utanom skuletimar i språkfaga. Utover norsk, engelsk og vanlege undervisningsspråk som tysk, fransk og spansk blir somali, arabisk og polsk nemnt av mange elevlar.

På spørsmål om kva for språk elevane bruker i skuletimane, svarer lærarane at det er austeuropeiske språk som polsk, russisk, serbisk, kroatisk og litauisk som utgjer den største gruppa etter norsk og engelsk.

Engelsk aukar

Når elevane blir bedne om å gi eksempel på innslag frå andre språk som er i bruk når dei er saman med venner, er det i all hovudsak engelske ord og

uttrykk som blir nemnt. Det er langt fleire elevar som svarer at dei bruker innslag frå engelsk saman med venner, enn dei som svarer at dei nyttar engelsk heime.

For ein del andre språk er tendensen motsett. Til dømes svarer ein av ti elevar på mellomtrinnet at dei nyttar eit asiatiske språk heime, medan berre fire prosent svarer at dei bruker heimespråket i friminutta på skulen. Denne tendensen er tydeleg også for alle dei andre språkgruppene, bortsett frå engelsk.

Det er ikkje overraskande at engelsk er mykje brukt i skulekvardagen, både av elevar som har det som heimespråk, og av elevar som møter det som eit un-

Ønsker meir språk

Dei elevane som svarer at dei bruker språk eller innslag frå andre språk enn norsk i skuletimane, fekk også spørsmål om dei ønsker å kunne bruke andre språk enn norsk oftare. Blant elevane på mellomtrinnet ønskte eit fleirtal dette, medan berre ein av tre elevar på ungdomstrinnet gav uttrykk for det same. Det kan henge saman med at fleire elevar på ungdomstrinnet har språkundervisning utover norsk og engelsk, og forskjellen kan tyde på at elevane på mellomtrinnet ønsker seg meir språk tidlegare i skuleløpet.

Mange lærarar meiner at det er språklege utfordringar med elevar som ikkje har norsk som førstespråk.

«Elevane på mellomtrinnet ønsker seg meir språk tidlegare i skuleløpet.»

dervisningsspråk i skulen. Men det er tankevekkande at enkelte former for fleirspråkleg praksis ser ut til å auke gjennom utdanningsløpet, nemleg det å tileigne seg engelsk som eit nytt språk i tillegg til førstespråket norsk, medan den fleirspråklege kompetansen og praksisen som har utgangspunkt i eit anna førstespråk enn norsk, og som blir snakka heime, minkar gjennom grunnskuleløpet.

Dei svarer at utfordringane først og fremst heng saman med at elevane ikkje har tilstrekkeleg omgrepsforståing på norsk. Meir språkopplæring i norsk og meir tospråkleg fagopplæring er dei tiltaka lærarane har mest tru på at kan gjere opplæringssituasjonen betre for elevar med eit anna førstespråk eller morsmål enn norsk.

.....
Ingunn Indrebø Ims er rådgjevar i Språkrådet.

«ROM FOR SPRÅK?»

- formål: kartlegge haldningar og bruk av språk i grunnskulen
- svar: 5000 elevar og 400 lærarar frå 4.-5. trinn og 9.-10. trinn
- utført av: Ipsos MMI på vegner av Språkrådet og MultiLing, senter for fleirspråklegheit ved Universitetet i Oslo

Persisk palett

■ ERLEND LØNNUM

Heng det noko i klesskapet ditt som er farga oransje eller asur, skarlak eller pistasj, lime eller fersken? Da skal du vite at det er persarane som har sett ord på fargane.

I norske ordbøker finn vi eit førtitals ord med opphav i persisk. Dei har tatt vegen til oss gjennom andre språk som arabisk, tyrkisk, gresk og latin (første etappe) og fransk, italiensk, engelsk og tysk (andre etappe). Nokre har eit ganske eksotisk preg, som *dervisj*, *kasakk* og *pampusse*, og andre er så innarbeidde at den framande koplinga ikkje er like klar, som *kiosk*, *paradis* og *tulipan*. Og ei handfull av dei har altså med fargar å gjere.

Fruktige fargar

Fargevifta i innleiinga er eit godt døme på at dei persiske originalane har ei lang reise bak seg.

Oransje skal persarane ha henta frå det gammalindiske språket sanskrit (*naranga-s* 'appelsintre'), før dei sende

narang vidare til Nord-Europa gjennom arabisk (*naranj*), italiensk (*arancia*) og fransk (*orange*).

Blåfargen *asur* heitte *lajward* på persisk og tydde '(fargen til) lasurstein'. Det kom til oss via arabisk (*lazaward*) og fransk (*azur*). Raudfargen *skarlak* (bokmål: *skarlagen*) heitte *saqalat* på persisk og tydde 'kraftig (raud)farga klede'. Det kom til oss via latin *scarlatum* ('fargerikt laken') eller *sigillatus* ('klede pynta med små figurar') – om det strid dei lærde.

Dei etelege fargeinnsлага har ei anna historie: *Pistasj* kjem frå persisk *pistah* 'nøtt av pistasjtreet', *lime* har opphav i persisk *limun* 'sitron', medan *fersken* er avleidd av latin *persicum* (*malum*) og tyder 'persisk (eple)'.

Andre persiske lånord i norsk

aubergine	(eggfrukt) av <i>bademjan</i> , via arabisk og fransk
basar	(utlodding; torg) av <i>bazar</i> 'marknad', via fransk
karavane	av <i>karwan</i> , via italiensk og fransk
nafta	(eter) av <i>nafta</i> 'vere fuktig', via gresk
persienne	av fransk for 'persisk' – sjå sistesida i dette bladet
pysjamas	av <i>pa</i> 'fot' og <i>jama</i> 'klede', via hindi/urdu og engelsk
sitar	av <i>setar</i> 'tre strenger', jf. gresk <i>kithara</i> ('gitar')
sjal	av <i>shal</i> , via urdu og engelsk
spinat	trolig av <i>aspanakh</i> , via arabisk og tysk
taft	(silkestoff) av <i>taftan</i> 'spinne', via italiensk og tysk

Tyrkisk transitt

Tyrkarane har òg vidareformidla nokre ord frå Persia til Europa, mellom anna *tulipan* og *turban*, som opphavleg tyder det same (*dulband* på persisk), på grunn av likskapen mellom blomen og forma på hovudplagget.

Andre velkjende ord er *kiosk*, som tydde 'festsal' på persisk (*kushk*), men 'lysthus' på tyrkisk (*kiöshk*), *divan*, som eigentleg tydde 'bok', avleidd av persisk *debir* ('forfattar'), og *sjakal*, som kan ha tydd 'den hylande' (*shaghal*).

Ei anna gruppe er dei herskapelege nemningane *kediv*, ein islamsk fyrstetittel, og *pasja*, ein tyrkisk embetsmannstittel. Dei heldt til i *serai*, som opphavleg er persisk for 'herberge,

palass', og som på tyrkisk også fikk tydinga 'harem'. I dagens reiseguidar finn vi *karavaneserai*, herberge for karavanar med folk og dyr.

Kongeleg spel

Ein litt meir kjend figur er kongen i *sjakk*, som kjem av persisk *shah* 'konge, herskar'. Sjahane styrte tidlegare i Iran, Afghanistan og somme granneland. Ordet har funne vegen til oss gjennom romanske språk (som italiensk *scacco*) og mellomlågtysk *schak*.

Under spelet kan det vere eit sjakktrekk å flytte (*rokere*) tårnet og kongen samstundes, ein såkalla *rokade*. Manøveren har namn etter tårnet, brikka som blir kalla *rokh* på persisk. Og det skulle vel vere alt på eitt brett.

På basar (persisk for 'marknad') er det mange ord med persisk opphav, som *asur*, *lime* og *oransje*.

Foto: phloxii / iStockphoto

Persia – Iran

Persia var lenge namnet på nasjonen Iran, befolkninga og dei antikke rika. Vi kalla staten for Persia inntil 1935, da Reza sjah Pahlavi bad det internasjonale samfunnet om å bruke det opphavlege namnet, *Iran*, som tyder 'landet til ariarane'. Persia kjem frå det gamle greske namnet for Iran, *Persis*, som igjen kjem frå ein provins sør i Iran, kalla *Fars* på moderne persisk (farsi) og *Pars* på pahlavi (mellompersisk). Provinssen var kjernen i det opphavlege persiske riket. Kilde: Wikipedia

---

Urspråket vårt

■ OLE VÅGE

Korleis var språket vårt for 5000 år sidan? Språkforskarar kan spore mange av dagens norske ord tilbake til eit fascinerande urspråk som både liknar og skil seg frå vårt eige språk – sjølv om vi ikkje har fysiske leivningar etter det.

– Språk endrar seg ikkje tilfeldig, men oftast etter regelbundne mønster. Lydendringar i språk har skjedd etter såkalla lydlover. Det var ei av dei store oppdagingane blant språkvitarar på 1800-talet, fortel Dag Haug, språkhistorikar ved Universitetet i Oslo. Studiar av særleg gammalgresk, sanskrit, latin og dei gamle germanske språka var viktige for denne oppdaginga.

Ord på vandring

Ein dag for mellom fire og fem tusen år sidan bestemte ei folkegruppe seg for å leggje på vandring. Dei heldt truleg først til på dei vidstrakte steppene nord for Svartehavet og Kaspiahavet, i dagens Ukraina og Sørvest-Russland. Dei kalla *far* for *pātēr, *mor* for *mātēr, *hest* for *ekʷos og *måne* for *mēnōs (asteriskteiknet står for at ordet er rekonstruert, ə-lyden i *pātēr er ein slags slappe-lyd). Vi kjenner dei som urindoeuropearane, og dei såg neppe for seg at vandringa kom til å forme det språklege landskapet i store delar av verda. Språket deira gav til slutt opphav til ei rekkje ulike språk, som portugisisk, irsk, russisk, gresk, persisk, hindi – og norsk.

– Urindoeuropearane støytt på fol-

keslag med andre språk, og språkkontakt gjorde at urspråket tok opp i seg nye ord og lydar. Minst like viktige var dei naturlege, indre endringane i språket, seier Haug.

Korresponderande ord

– Gjennom eit nitid puslespelarbeid har språkforskarar danna seg eit ganske godt bilete av urindoeuropeisk. Dei har oppdaga lydlover gjennom å finne systematiske likskapar og ulikskapar mellom nærskylde ord i levande og historiske språk. Lydendringar slår ikkje inn ved berre eitt ord, dei går på tvers av ulike ord i eit språk. Språkforskarar må difor samanlikne ord som liknar på kvarandre og har same tyding på ulike språk, også historiske. Fagfolk kallar dei gjerne for korrespondansar. Dette er grovt sett grunnlaget for den historisk-samanliknande metoden, som vi nyttar for å rekonstruere urorda våre, forklarar Haug.

Til dømes har vi rekonstruert urordet *pātēr, som tyder far. Far er *faðir* på norrønt, *fater* på gammalhøgtysk, *fæder* på gammalengelsk, men *pater* på latin, *patēr* på gresk og *pitā* på sanskrit. Likskapane er slående, men det er også ulikskapane.

Ved å studere dette ordet og ei rekke andre ord med felles tyding fann språkforskarane ut at nokre språk har halde på den opphavlege p-lyden, medan andre – dei såkalla germanske språka – erstatta han med ein f-lyd. Denne systematiske lydendringa har blitt kalla Grimms lov, etter tyskaren Jacob Grimm, som har fått æra for å ha oppdaga dette i 1822. Det kan altså forklare at det heiter *fisk* på norsk, men *pesce* på italiensk.

p → f	t → þ	k → h	k ^w → hw
b → p	d → t	g → k	g ^w → kw
b ^h → b	d ^h → d	g ^h → g	g ^{wh} → gw

Tabellen illustrerer sentrale lydfor- skuvingar frå urindoeuropeisk til ur- germansk (Grimms lov). Lydlova kan også forklare kvifor det indoeuropeiske ordet for *kald*, *gel-, har fått ein k-lyd i germanske språk (t.d. *cold* på engelsk og *kalt* på tysk), medan latin heldt på g-lyden (*gelū*), jf. lydfor-skuvinga g → k.

Utforming av lydlovene gjer altså at vi kan gå baklengs og rekonstruere urspråket vårt. Dei enklaste lydlovene vart oppdaga først, i dag arbeider for- skarane med etter kvart ganske så in-

trikate lydlover. Men det er framleis mykje usikkerheit og usemje knytt til utforminga av desse lovene. Dei kan ofte vere hypotesar.

Likskapar med norsk

Likevel kan vi seie ganske mykje om urindoeuropeisk. Til dømes veit vi at substantiva hadde tre kjøn, nett som i norsk. Vi veit òg at dei bøygde verb i notid, ei vedvarande fortidsform (imperfektum), ei punktuell fortidsform (aorist) og perfektum. Dei bøygde verba i eintal, total og fleirtal. I motsetnad til moderne norsk var det fri ordstilling i urindoeuropeisk. Urspråket hadde heile åtte kasus, norrønt hadde fire, og i moderne norsk har vi berre nokre få restar av det. Vi har med andre ord mista noko på veggen til moderne norsk.

– Sjølv om tida har slipt på urorda og språkssystemet, kan vi sjå spor av den eldgamle grammatikken i ein del verb i moderne norsk. Når vi bøyer sterke verb som *springe* – *sprang* – *sprunge*, gjer vi det ved å byte ut vokalar i midten. Det er ein gammal rest frå urindoeuropeisk, fortel Haug.

Studiar av ordrøter er viktig for språkhistorikarane. Ei rot var gjerne

– Språk endrar seg etter regelbundne mønster, seier professor Dag Haug.
Foto: Silje Pileberg / Forskerforum

oppbygd av konsonant, vokal og konsonant i rekkjefølgje. Dei gamle urindoeuropearane kunne endre vokalar i røtene for å danne nye ord, som i dømet ovanfor. I tillegg kunne dei leggje til endingar, som t.d. **-eye*. Den endinga tydde 'å få eller gjere noko(n) til noko'. Restar av denne arkaiske endinga finn vi att i nynorsk i j-lyden i ord som *fremje* (å få noko(n) fram) og *temje* (å gjere noko(n) tam).

Urgrammatikken seier noko om korleis urorda vart laga. Og urorda kan seie oss noko om korleis urindoeuropearane levde.

Urord og kultur

– Gjennom å rekonstruere urord og samstundes skule til arkeologiske funn veit vi ein god del om den indoeuropeiske kulturen. Klarer vi å rekonstruere eit ord for ein ting, ja då fanst denne tingen, seier Haug.

Urindoeuropearane dreiv på med husdyrhald og jordbruk. Det veit vi sidan vi kjenner til orda for den vesle pløgen ard (**arətrom*), kyr (**g^wōus*) og okse (**uksōn*). Dei drakk mjølk (**mel(u)g*), nytta salt (**sal*) for å preservere kjøt (**mēm̥s*) og kanskje fisk (**pisk-*, jf. Grimms lov) og likte nok honning (**melit*) svært godt, for det gav dei mjød (**medhu*). Men ofte måtte dei nok ta til takke med vatn (**wodr*). For å røre på seg gjekk dei til fots (**pōd*, jf. Grimms lov igjen) eller nytta vogn (**wog^hnos*) eller båt (**naus*). Det er verdt å stoppe opp ved det siste ordet:

– Ordet *naust* er kanskje eit av dei få orda som kunne ha stått nesten uendra frå urindoeuropeisk til moderne norsk. **naus* tydde 'båt', medan endinga *-st* kjem frå ordet for å stå eller stille opp, **-sta*. Eit naust tydde for nokre tusen

år sidan rett og slett ein plass der båten stod, seier Haug.

– No har vi rett nok ikkje funne spor av dette samansette ordet i andre språkfamiliar enn vår, så språkforskarar veit eigentleg ikkje om ordet faktisk vart brukt av indoeuropearane. Ein gyllen regel er at ein bør finne att ord i minst tre ulike språkfamiliar før ein kan seie at det faktisk eksisterte i urindoeuropeisk.

Udøyeleg ry

– Samstundes tyder mykje på at urindoeuropearane var glad i diktarkunsten. Ved å samanlikne dikt i eldre skrifter i gammalgresk og sanskrit kjenner vi til dømes til den poetiske vendinga *udøyeleg ry*, **ŋd^hg^{wh}itom k^lewos*. Det er meir sannsynleg at den poetiske vendinga kjem frå eit felles opphav, altså urindoeuropeisk, enn at ho har reist tusenvis av kilometer frå Asia til Europa, eller omvendt, forklarar Haug. Fleire språkhistorikarar forsøker nemleg å rekonstruere fraser, ikkje berre ord.

Nokre språkforskarar har jamvel freista å gå enno lenger tilbake enn urindoeuropeisk, ja, heilt tilbake til dei aller fyrste orda som menneskeætta ytra. Men då sluttar gjerne vitenskapen, og spekulasjonane tek over.

– Den historisk-samanliknande metoden strekkjer seg tilbake til urindoeuropeisk, ikkje lenger.

Det er likevel ikkje reint lite, og forskarane held fram med å fylle puslespelet med enno fleire ord – eller **wrdhom*, som ein ville seie for fleire tusen år sidan.

.....

Ole Våge er seniorrådgjevar i Språkrådet.

OM SPRÅKRÅDET

Språkrådet arbeider for å styrke det norske språket og språkmangfoldet i landet. Språkrådet er statens fagorgan i språkspørsmål og følger opp den norske språkpolitikken på oppdrag fra Kulturdepartementet.

Dette gjør Språkrådet

- Språkrådet samarbeider med offentlige og private aktører om språkpolitiske tiltak, blant annet om klarspråk i det offentlige og i næringslivet; fagspråk, terminologi og formidling på norsk; fordeling av nynorsk og bokmål i staten og norskspråklig teknologi. Vi arbeider for at språkopplæringen skal bygge på språkpolitikken. Vi fører tilsyn med målloven og gir råd om stedsnavn.
- Språkrådet gir råd og formidler kunnskap om språk, språkbruk og språkarbeid. Rådgivning på nett, nettordbøker, kurs, seminarer og publikasjoner er viktige verktøy i dette arbeidet. Vi forvalter rettskrivningen i nynorsk og bokmål og følger med på hvordan språket utvikler seg. Vi godkjenner norske ordbøker og ordlister til bruk i skolen.
- Språkrådet fremmer norsk tegnspråk og de nasjonale minoritetsspråkene kvensk, romani og romanes og samarbeider med språkbrukergruppene. Vi samarbeider med språkinstitusjoner i andre land, blant annet om å sikre nabospråkforståelse i Norden.
- Språkrådet deler ut Språkprisen for fremragende bruk av norsk i sakprosa og andre priser og stipend. Vi arrangerer den årlige Språkdagen for å sette søkelys på språk og språkbruk i samfunnet.

Hovedmålene for Språkrådets arbeid

- Styrke norsk språks status og bruk på utsatte samfunnsområder
- Fremme norsk som et godt og velfungerende kultur- og bruksspråk
- Ivareta det språklige mangfoldet og språkbrukernes interesser

Direktøren leder Språkrådets sekretariat, som blant annet har tre språkfaglige seksjoner. Styret i Språkrådet er utnevnt av Kulturdepartementet. Språkrådet har tre fagråd med språkkyndige og språkengasjerte personer fra hele samfunnet.

www.spraakradet.no
facebook.com/Sprakradet.NO
twitter.com/sprakradet

SPRÅKRÅDET
Postboks 8107 Dep
0032 OSLO

TELEFON: 22 54 19 50

ANSVARLIG REDAKTØR:
Åse Wetås

KOMMUNIKASJONSSJEF:
Anne Kirkhusmo

REDAKTØR:
Erlend Lønnum
erlend.lonnum@sprakradet.no

JOURNALIST:
Astrid Marie Grov
astrid.marie.grov@sprakradet.no

ABONNEMENT OG
ADRESSEENDRING:
bestilling@sprakradet.no

Signerte artikler fra
eksterne skribenter står
for forfatterens syn.

Ettertrykk tillatt når
kilden er oppgitt.

OPPLAG: 10 800

Tekstene i dette nummeret
fins også på Internett:
www.spraakradet.no/spraknytt

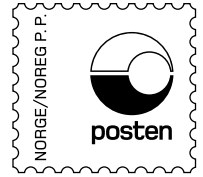
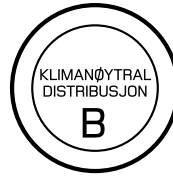
Fire nummer i året
Redaksjonen avsluttet
30.10.2015

LAYOUT: Beate Syversen
beate@b-7.no
TRYKK: Zoom Grafisk

ISSN 0333-3825

Forsideillustrasjon:
Nosnibor137 / Bigstockphoto

Baksideillustrasjon:
JoeLena / iStockphoto

HISTORIA BAK

Blendet av sjalusi

■ ERLEND LØNNUM

Persienner og sjalusier er to sider av samme sak. Det kan vi takke persere, italienere og franskmenn for.

Persienner er vindusskjermer av bevegelige spiler, som vi kan stille inn slik at sola stenges ute mens lys og luft slipper inn. De skal ha kommet til Venezia med krigsfanger, som hadde lært persiennemakerkunsten i middelalderens Persia – dagens Iran.

Italienerne gjorde det enkelt og kalte den nye oppfinnelsen for *persiana*, som er 'persisk' på italiensk. Franskmennene gjorde det samme med sin *persienne*. Og slik kom også persiennen til oss. Engelskmennene tok på sin side utgangspunkt i Venezia og kalte den like godt for *venetian blind*, mens spanjolene satte dem sammen til *persiana veneciana*.

Da man begynte å henge persienner også på innsiden av vinduene, dukket det opp enda et finurlig ord: *sjalusi*. Det oppsto fordi man innenfra, gjennom sjalusien, kunne iakttå det som skjedde utenfor, uten selv å bli sett.

Sjalusi har vi også fått fra fransk: *jalousie*. Det kommer av *jaloux* ('sjalu'), fra gresk *zelos*, som betyr 'iver, glød, skinnsyke'.

Utvendig lar vi oss altså blende av persiske persienner og innvendig av franske sjalusier. Les mer om persiske ord på side 30.

RETURADRESSE:
Språkrådet
Postboks 8107 Dep
0032 OSLO

ISSN 0333-3825